

הרב אביגדור שילה

אכלה ערלה

שיטת הרשב"ם

הגמרא בב"ב (לו ע"א), לפי גירסת הרשב"ם, אומרת:

ואמר רב יהודה: אכלה ערלה אינה חזקה. תניא נמי הכי: אכלה ערלה שביעית וכלאים אינה חזקה.

בביאור הסיבה כתב הרשב"ם:

דלא איכפת ליה לבעל השדה בשנת ערלה, ולכך לא מיחה. ערלה וכלאים - אכילתן באיסור, שביעית - הפקר לכל, לכך לא מיחה, ולא היא חזקה. ובפירוש ר"ח גרסינן הכי: "אכלה ערלה ושביעית וכלאים הרי זו חזקה", ולא נהירא.

על דברי הרשב"ם יש להקשות כמה שאלות:

א. בתורת-חיים כתב: "משמע דסבירא ליה (לרשב"ם) דטעמא דשביעית לאו משום איסורא אלא משום הפקר, ולא משמע כן, מדנקט לשביעית גבי ערלה וכלאים משמע דחד טעמא אית להו לכולהו. ועוד, דאם כן לא הוי ליה להפסיק בשביעית בין ערלה לכלאים".

ב. התוס' הביאו גירסת ר"ח, והוכיחו שגירסת ר"ח "הרי זו חזקה" היא הגירסא הנכונה. במסכת כתובות (עט ע"ב), לענין בעל שגירש את אשתו והוציא הוצאות על קרקע שלה, אומרת המשנה:

הוציא הרבה ואכל קמעא, קמעא ואכל הרבה - מה שהוציא הוציא, ומה שאכל אכל. הוציא ולא אכל - ישבע כמה הוציא ויטול.

ובגמרא שם:

וכמה קמעא? - אפילו גרוגרת אחת, והוא שאכלה דרך כבוד. לא אכלה דרך כבוד מאי? ... פליגי בה תרי אמוראי במערבא: חד אמר בכאיסור, וחד אמר בכדינר.

אמרי דיני דפומבדיתא: עבד רב יהודה עובדא בחבילי זמורות. רב יהודה לטעמיה, דאמר רב יהודה: אכלה ערלה שביעית וכלאים הוי חזקה.

במשנה ישנם שני דינים:

א. הוציא אפילו קמעא - מה שאכל אכל ומה שהוציא הוציא.

ב. הוציא ולא אכל - ישבע כמה שהוציא ויטול.

ובגמרא שתי הלכות המתייחסות לדין הראשון של המשנה:

א. אכל דרך כבוד - מה שאכל אכל ומה שהוציא הוציא.

ב. אכל אכילה שאינה של כבוד - מחלוקת כמה צריך לאכול: בכאיסר או

בכדינר.

המעשה של ר"י מתייחס לדין הראשון של המשנה.

ע"כ צריכים אנו לומר שהברייתא המופיעה בסוגייתנו וזו המופיעה בכתובות היא אותה הברייתא, שאם לא כן, היתה הגמרא צריכה להביא את סתירת הברייתות ולתרוץ¹ (הרשב"א בסוגייתנו). לכן צריכים אנו לגרוס בסוגייתנו: "הוי חזקה", ולהעמיד את דברי ר"י באכל הזמורות, כפי שמבינה הגמרא במסכת כתובות את דבריו. ובאמת באכלה פירות יודה גם ר"ח שלא הוי חזקה.

לפי הבנת התוס' את שיטת ר"ח, לכאורה אין מחלוקת עקרונית בין שיטת הרשב"ם לשיטת ר"ח. לשניהם אכלה זמורות הוי חזקה, ואכלה פירות לא הוי חזקה; אלא שלשיטת הרשב"ם בסוגייתנו מדובר באכלה פירות, ובכתובות - באכלה זמורות. אם כן קשה: מדוע כתב הרשב"ם על דברי ר"ח שאינם נראים?

ודוחק לומר שהרשב"ם דוחה את גרסת הר"ח בסוגייתנו מפני שרשימת המקרים המובאת בסוגייתנו בצרור אחד - "האי מאן דאחזיק מגודא דערודי ולבר", "אכלה שחת", "תפתיחא", "אפיק כורא ועייל כורא" - בכלם אינה חזקה, ואם כן גם בנידון דידן לא הוי חזקה². שהרי דין זה שאנו עוסקים בו מובא כאחד מדיני החזקה של ר"י, ובהם ישנם מקרים שאין דינם "לא הויה חזקה": "ישאל הבא מחמת עכר"ם הרי הוא כעכר"ם", "האי מאן דנקיט מגלא ותובליא ואמר איזיל איגזרא לדקלא דפלונ"י". אם כן בהחלט ניתן לגרוס כאן "הוי חזקה".

1. עיין בספר הישר לר"ת, מהדורת שלזינגר, סי' סח, שכתב: "דהכי נמי אשכחן בכתובות פרק האשה, דאמר רב יהודה: אכל ג' שני ערלה וכלאים ושביעית הוי חזקה. ובחזקת הבתים אמר ר"י דלא הויה חזקה. וליכא למימר הכא אלא כמו איכא דאמר, דהא בכתובות קאמר ואזיל לטעמא דאכילת זמורות דנאכל בהני שני דערלה ושביעית וכלאים הויה אכילה. וגם ההיא דחזקת הבתים ליכא למיפך, דהא לעיל איירי רב יהודה במילי דלא הוי חזקה, ועלה קא סמיך הא דרב יהודה. אלא ודאי הוי כמו איכא דאמר". וכן כתב גם בשו"ת שלו, סי' נו, ב. ניתן לומר ששיטת הרשב"ם היא כשיטת רבינו תם בספר הישר.

2. עיין הערה קודמת בשיטת ר"ת.

ג. רש"י בכתובות כותב: "הרי זו חזקה גרסינן הכא ובב"ב". אם כן, שיטת רש"י היא כשיטת ר"ח. מדוע הרשב"ם משיג על שיטת ר"ח ולא על שיטת רש"י זקנו?

שיטת רש"י

בשטמ"ק בכתובות בשם רש"י במהדר"ק הביא גירסא אחרת בגמרא, וז"ל השטמ"ק:

"לא אכלה לאותה אכילה קמעא דרך כבוד מאי" - כמה אכל שלא בדרך כבוד,

דאמרין "מה שאכל אכל ומה שהוציא הוציא"?

"בחבילי זמורות" - שהאכיל אדם אחד חבילי זמורות פחות משהו איסור או

דינר לבהמתו מכרם אשתו וגירשה.

ואמר ר"י: ישבע כמה הוציא ויטול, דאכילת בהמתו לא היא אכילה עד דאיכא

כאיסור או כדינר, דאמר ר"י בפרק חזקת הבתים: "אכלה ערלה" - שהאכיל

זמורות לחין לבהמתו שני ערלה - "אינה חזקה", דאכילת בהמתו אינה אכילה,

ולא קפיד איניש עלה לעשות מחאה בחזקה כזו.

משיטה זו עולה כי הגירסה בגמרא היא:

עבד ר"י עובדא בחבילי זמורות. ר"י לטעמיה, דאמר: אכלה ערלה שביעית

וכלאים אינה חזקה.

מעשהו של ר"י מתייחס לדין השני, כלומר: "לא אכל דרך כבוד מאי", ועל זה

מביאה הגמרא מעשה, שדן ר"י באדם שהאכיל זמורות לבהמתו, כמי שלא אכל

אכילה של כבוד. ור"י לטעמיה, שמי שאכל בשנות ערלה זמורות של כלאים או

זמורות של ערלה - אין זו חזקה, כי אין זו אכילה של כבוד.

גם המאירי בכתובות הביא גירסא זו של השטמ"ק בשם רש"י. וז"ל המאירי:

וגדולי הרבנים גורסין בה לענין חזקה שאינה חזקה. וכן לענין משנתנו הם

מפרשים: עבד ר"י עובדא, שלא לדון ב-"מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל",

אלא בדין הוציא ולא אכל.

מדבריו ניתן לומר, כי שיטת רש"י היא שמעשהו של ר"י מתייחס לדין השני של

המשנה. אכילת זמורות אינה נחשבת לאכילה כלל, ור"י לטעמיה, שאכילת זמורות

ערלה וכלאים לא היו חזקה.

ניתן אם כן לומר, שהרשב"ם מבאר את סוגייתנו לפי שיטת רש"י שהיתה לפני

המאירי, ויתכן שזהו פירוש רש"י שהיה גם לפניו.

מחלוקת ר"ח והרשב"ם

לאור זאת ניתן להגדיר את מחלוקת ר"ח והרשב"ם בזיהוי הגורם למחאה: לפי שיטת ר"ח, אכל זמורות בשנות הערלה - אחזיק כדמחזקי אינשי, שהרי פירות אינו יכול לאכול, מחמת איסורם. יתכן שהרשב"ם סובר שלא די בזה דאחזיק כדמחזקי אינשי, וצריך גם הפסד של הבעלים כדי לעוררו למחאה³. וביחס לזמורות - הם אינם נחשבים הפסד, ולא אכפת לבעלים מהם.

בשער המשפט (סימן קמ, סק"ה) דן "בבתיים דלא קיימי לאגרא, אי מהני בהו חזקת ג' שנים". לאור האמור ניתן לומר, כי נחלקו בזה ר"ח והרשב"ם: לדעת ר"ח, אחזיק כדמחזקי אינשי והוי חזקה; ולשיטת הרשב"ם, כיון שאינו נפסד כלום לא הוי חזקה.

מחלוקת הראשונים לענין כלאים

הרמב"ן בחידושו לסוגיה הביא את שיטת רב האי גאון בספר המקח. לדעת רב האי גאון באכל פירות איסור הוי חזקה. הרמב"ן הקשה, שמהגמרא משמע שדווקא באכל זמורות הוי חזקה, אבל באכל פירות לא הוי חזקה! וכתב הרמב"ן שבכל זאת הדין עימו: באכילת פירות ערלה אינו צריך למחות בו, אבל באכילת כלאים צריך למחות בו, מפני שהבעלים יכלו לזרוע השדה זריעה שאינה של כלאים, נמצא עתה בזריעתו של המחזיק ובאכילתו מפסידים הבעלים.

הרמב"ם (הלכות טר"נ פ"ב, ה"ב) כתב:

אכלה ערלה שביעית וכלאים, אי"פ שנהנה בעבירה, הרי זו חזקה.

ובראב"ד השיג על דבריו:

שיבוש הוא זה, שלא אמרו אלא שאכילת עצים שמה אכילה, הואיל וליכא פירי אחרני.

דעת הרמב"ם כדעת רב האי גאון, שאכילת פירות איסור הוי חזקה; אולם דעת הראב"ד שאין באכילת פירות איסור חזקה, כולל באכילת פירות איסור כלאים. בהסבר שיטת הראב"ד ניתן לומר, שכיון שלא החזיק כדמחזקי אינשי לא הוי חזקה, ושיטה זו כשיטת ר"ח והתוס'.

3. הרשב"ם בדף נז ע"א, ד"ה היה מעמיד בהמה, כתב: "דלא מחזקת בגוף הקרקע כדמחזקי אינשי, ולא הייתי נפסד כלום".

שיטת הרמב"ן שצריך הפסד של הבעלים כדי שימחה⁴. לדעת הרמב"ם קשה קושיית הרמב"ן, מדוע הביאה הגמרא את דברי ר"י לגבי אכילת זמורות, ומשמע שבאכילת פירות לא הוי חזקה.

בנתיבות המשפט (קמא, סק"ב) תירץ, שהוכחת הגמרא היא משביעית, שהרי בשביעית ודאי לא באכילת פירות מדובר, שכן אלו הפקר ואין אכילתו ראייה, אלא באכל זמורות מדובר.

ודוחק גדול הוא לפרש כן. שהרי הרמב"ם כלל שביעית בתווך, בין ערלה לכלאים. ועוד: הרמב"ם לא חילק שבשביעית מדובר באכל זמורות ובאחרים באכל פירות. מסתימת לשונו נראה שכולם באכילת פירות מדובר. לכן צריך לומר לשיטתו, שגם בשביעית אכל פירות באיסור, כגון שזרע בשביעית ואכל, או אכל ספיחין.

הנראה יותר הוא תירוצו השני של המגיד-משנה, וז"ל:

דהיא דכתובות הכי קאמר: אכילת חבילי זמורות אכילה היא, דלא גרעה מאכילת איסור דערלה, שהיא קרויה אכילה. ועל דרך הדמיון הוא מביא ראייה.

העדיפות לפירושו של המגיד-משנה היא, שדברי ר"י מתפרשים כפשוטם: "דאמר ר"י: אכלה ערלה שביעית וכלאים הוי חזקה", ואין צורך לדחוק את דברי ר"י ולהעמידם באכילת זמורות.

ביאור שיטת הרשב"ם

לאור האמור נראה לומר, שהרשב"ם גרס כגירסת רש"י המובאת במאירי. גם כאן וגם בכתובות הגירסה היא: "לא הוי חזקה". יחד עם זאת, הרשב"ם מבין את דברי ר"י כפשוטם, כפי שהבינום רב האי גאון והרמב"ם.

אלא שלדעת הרמב"ם הוי חזקה, ולדעת הרשב"ם לא הוי חזקה.

נקודת המחלוקת היא בזיהוי המניע למחאה: לדעת הרמב"ם, העובדה שאחר נהנה משדה שלי צריכה להניע אותי למחות, ולכן אפילו נהנה באכילת איסור צריך למחות. לדעת הרשב"ם, רק כאשר המחזיק אוכל משדותי אכילה חשובה אני אמחה.

הגמרא במסכת כתובות מביאה את שיטת ר"י כדי להוכיח שאין האכילה של זמורות נקראת אכילה, כשם שאין אכילת פירות איסור נקראת אכילה. לפי זה הרשב"ם, כשכתב הטעם בפירות ערלה וכלאים שהם פירות איסור ובשביעית שהם

4. עיין בשער המשפט הנ"ל, שכן הבין בשיטת הרמב"ן.

פירות הפקר, לא כתב את הנימוק מדוע אין אכילתו חזקה, אלא מדוע אין אכילתו אכילה חשובה. לאור זאת אין קושיא אם שביעית נאמרה בין כלאים לערלה, שכן טעם כולם שוה.

אלא שעדיין צ"ע קצת, מדוע לא כתב הרשב"ם את הטעם המרכזי שבשיטת ר"י.

אם כנים הדברים, ניתן לומר כי שיטת ר"ח אינה נראית לרשב"ם מן הטעם הפשוט, שאינו רוצה להעמיד דברי ר"י באכילת זמורות. לפי שיטתו באכילת זמורות אין חזקה כלל, מפני שלא אכל אכילה חשובה; מה שאין כן לשיטת ר"ח, יש באכילת זמורות חזקה.